

KŐSZEGHY PÉTER

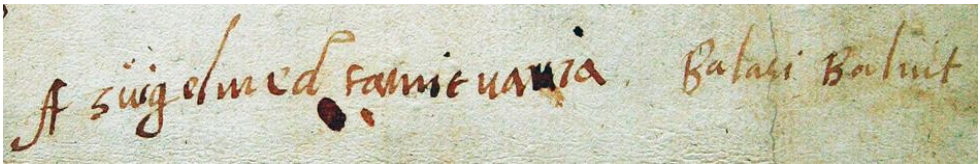
Balassi firkál

A tanulmány javítja Balassi Bálintnak az egykor Bornemisza Péter tulajdonában lévő Volaterranus-kötetbe (Commentariorum urbanorum octo et triginta libri, Basileae, 1530) firkált bejegyzésének olvasatát, továbbá értelmezni próbálja a javított szöveg jelentőségét Bornemisza Péter és Balassi Bálint kapcsolatában. Tárgyalja a kötet néhány egyéb bejegyzését is, és az új olvasat szerinti „víg” jelző korabeli értelmét.

Kulcsszavak: Balassi Bálint, Bornemisza Péter, Raffael Volaterranus

Jelentős irodalomtörténészek, kiváló Balassi-kutatók (Eckhardt Sándor, Gerézdi Rabán, Barlay Ö. Szabolcs, Nemeskürty István és még jónéhány nevet sorolhatnák) idézték az egykor Bornemisza Péter tulajdonában lévő, ma az esztergomi főszékesegyházi könyvtárban őrzött Volaterranus-kötetből¹ Balassi 10–11 éves kora körül íratott, egyetlen magyar nyelvű firkáját: „Az kigyelmed tanítványa, Balasi Bálint”. Jómagam ugyancsak így idéztem, két könyvemben is. Én igen nagy vétkem.

Mert a kötetben – szerintem bizonyosan – nem ez van, hanem: „Az víg elméd tanítványa, Balasi Bálint”. (A „víg” v-je és a tanítvány v-je tökéletesen azonos.)

„Szerzém ez nyolc verset víg és szabad elmével” – Balassi, évekkel később, hasonlóan fogalmaz.²

¹ VOLATERRANUS (1530).

² KŐSZEGHY (2004: 54). TIZENNYOLCADIK. Kiben örül, hogy megszabadult az szerelemtől – SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza észrevétele.

A bejegyzésekre Schulek Tibor figyelt fel elsőként, ám csak a Bornemisza életrajza szempontjából fontos adatokat ismertette, Balassi bejegyzéséről mindössze ennyit írt: a könyv „fedőlapja hátsó belső oldalán Balassi Bálintnak gyermekkori íráspróbálgatásai láthatók”.³ A szóban forgó oldal facsimiléjét azonban közölte.⁴ Eckhardt ismerte fel, hogy a bejegyzésnek Balassi életrajza szempontjából van jelentősége, s tette elsőként közzé olvasatát – ám tévesen.⁵

A nagy tekintélyű irodalomtörténész megállapítását nyilván mindenki elfogadta: tökéletesen illett a kontextusba, s felületesen bele is lehetett látni a szövegbe.

Na de miért nevezheti a tanítvány tanárát víg elméjűnek? Valószínűtlen, hogy a gyermek ne ismerte volna – ha mástól nem, magától mesterétől – annak leghíresebb, egyetlen világi versét, a *Cantio Optima* címűt. Ennek utolsó versszaka:

Ez éneköt szörzék jó Husztnak várában,
Bornemisza Pétör az **ő víg kedvében**.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

A versegész ismeretében itt a „víg”, éppen hogy nem – a mai értelemben vett – víg. Pontosan az ellentéte. Ironikus játék. Vélhetőleg a gyermek Balassi értette ezt. Szomorú tanárnak volt okos tanítványa.

Balassi második versében (*Kristina nevére*), a negyedik versszakban olvashatjuk: „víg ének is siralom” – ez nem áll éppen távol Bornemisza felfogásától, annak fordítottja.

Van-e mindennek valami jelentősége, vagy csak filológusi kukacoskodás? Balassi, a tanítvány és Bornemisza, a mester viszonya szempontjából feltétlenül van: a „víg elméd tanítványa” baráti, közvetlen kapcsolatra utal. „Az kigyelmed tanítványa” – udvarias semmitmondás.

³ SCHULEK (1939: 19).

⁴ *I. m.* a 16. oldal után, számozatlan oldalon. A kép aláírása: „Bejegyzések az esztergomi főszékesegyházi könyvtár Volaterrani kötetének (R/g 1. 35 jelz.) hátsó belső fedőlapján. Legfelül évszám (1541?) és Bornemisza monogramja: PB P (R) alatta négy sor írás Bornemisztól, a többi – minden kétség kívül az utolsó előtti – Balassi Bálinttól.”

⁵ ECKHARDT (2004: 14). A Franklin Társulatnál megjelent 1941-es könyv újrakiadása.

A régiség nevelőinek ismeretében ez a kapcsolat kivételes. Bethlen Miklós jegyzi fel a tanáráról: „[...] ez a Fogarasi rettenetesen rútul vert”,⁶ Esterházy Pál *praeceptor*át akkor menesztik, amikor a gyermek fogait kiveri.⁷

Balassi költészetében a „víg” igen sokszor fordul elő,⁸ legtöbbször szerelmi kontextusban, de szinte mindig a ’valakivel jól lenni’ értelemben (hölgyekkel, vitéz társakkal stb.). Másképpen fogalmazva, minden, ami jó, csak víg lehet. És fordítva.

A szeretett Krisztus állandó jelzője is a víg, ezt a jelzőt örökli Balassi Juliája is, akárcsak az *Eurialus és Lucretia* női főszereplője. Eckhardt átgondolatlan (és tetszetős) megállapítása, hogy a történelmi, hús-vér Losonczy Anna fölötté vidám hölgy volt,⁹ holott erről semmit nem tudhatunk. Nem veszi figyelembe a víg ilyenén értelmét: aki szeretetünk tárgya, az csak víg lehet. Eredetileg a vígan éneklésnek is teológiai jelentése volt. Számos, a víg Krisztusról idézhető példa helyett most csak néhány. *Cantus Catholici* (Kassa, 1674)¹⁰ 515. énekének pár sora:

Ki feküdt sírban,
Felkele **vígan**,
Feltámadt Krisztus...

⁶ V. WINDISCH (1980: 531): „[...] [E]z a Fogarasi rettenetesen rútul vert, henyéltetett, amint ezt szokták mondani vagy nevezni: mert hanyattán fektetett a földre, fejemet, két kezemet, lábamat feltartatta vélem, hol egyik, hol másik talpamat csapta a lapockával, hol fejemet a három ágú lapos korbáccsal, hol féllábra állítatott kőre, mire, egyszóval igen rútul és bolondul bánt vélem, elannyira, hogy osztán atyámnak panaszkodtam, s megmondottam, hogy bizony nem tanulok.”

⁷ IVÁNYI-HAUSNER-KLANICZAY-KOVÁCS (1989: 306): „[...] Esterás Pál uram hozott Sentére bizonyos pomogranatokat nékem ajándékon, Érsek-Ujvárbul, ott való vicegenerális lévén; kit midőn megszerettem volna, enni akarván benne, azon Bornemisza János praeceptorom álmából nagy haraggal fölserkenvén kijött kamarájából s összetörvén egy pomogranatot, héjastul együtt kalánnal az számban tolta, visszarántván az kalanat egyik fölső fogamat is kivonta. Midőn pedig az mellette való is inogna, azt kalapáccsal béütvén azután kipökette vélem.”

⁸ A *Balassi-szótár* szerint ötvennégyyszer. Vö. JAKAB-BÖLCSKEI (2000: 457).

⁹ ECKHARDT (1943: 192).

¹⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangelikusMuzealisKonyvek_EOK_R_0244/?pg=2, 2024. 11. 10. A *Cantus Catholici* első, 1651-es kiadását SZÖLLŐSI Benedek állította össze. Megjelent Lőcsén, Kisdi Benedek és Szelepcsényi György költségen. Ezt az éneket még nem tartalmazta.

Pázmány Péter *Az utolsó ítéletnek rettenetességéről* prédikációjában így jellemzi Krisztust: „Akkor osztón Krisztus az igazakhoz fordulván, **víg** és kegyes ábrázattal [...]”

S aki az Úrral találkozik: víg, vigadozik. A Magyar Bibliatársulat 2014-es, új fordítású Bibliája szerint: „De én **vigadozni** fogok az Úr előtt, **víg** örömmre indít szabadító Istenem.” (Hab 3,18).¹¹

Balassi pedig – a Bibliára hivatkozva – így ír a *Füves kertecskében*: „Le-gyetek bátrak és **vígak**, jól megfizetnek néktek mennyégben, Matt. 5.”¹²

Eckhardt ezt írja a bejegyzésekről:

[...] Balassi Bálint tollpróbáit olvashatjuk; előbb egy többszöri próbálkozás és poca árán odasikerített sententiát: „*Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo*”, majd alatta: „Az kigyelmed tanítványa Balassi Bálint”, s ez alatt egy újabb sententia, ugyancsak az ő kezétől, mely az elsőnek átköltése: „*Sic homo fit doctus non vi sed saepe studendo.*”¹³

Ez azonban nem két bölcsesség, hanem egy, s nem átköltés; a latin szövegek összetartoznak: *Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo, sic homo fit doctus non vi sed saepe studendo.* („Követ is kíváj a víz, nem erővel, hanem gyakorta való csepegéssel, az ember így szerez tudást: nem erővel, hanem sok-sok tanulással.”) A *Gutta cavat lapidem* szólás Ovidiusra¹⁴ vezethető vissza ugyan, ám a folytatás ismeretlen eredetű (legalábbis én nem ismerem az eredetét); 16–17. századi latin mondás, amely Lengyelországban volt rendkívül népszerű.¹⁵ Ismerve Bornemisza lengyel kapcsolatait, kiváltképp mély tiszteletét Báthory István iránt,¹⁶ talán ez sem véletlen.

¹¹ <https://szentiras.hu/RUF/Hab3>, 2024.11.10.

¹² Az 1572-ben, Krakkóban megjelent kiadás modern helyesírásra átirrt szövegében: KŐSZEGHY (2006: 110). És lényegében ugyanez még kétszer: 116; 121.

¹³ ECKHARDT (2004: 14).

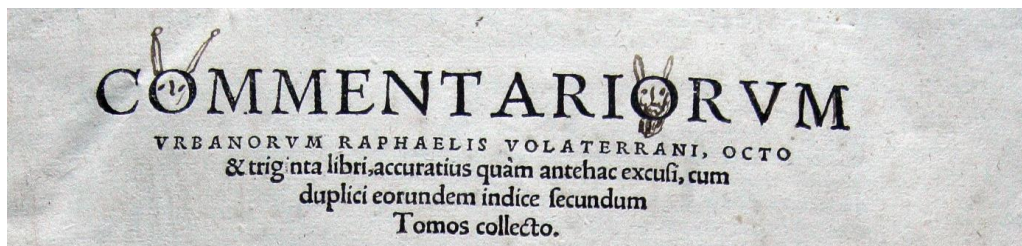
¹⁴ Ov. *Pont.* 4, 10, 5: *Gutta cauat lapidem, consumitur anulus usu.*

¹⁵ A mai napig az, számos lengyel iskola jelmondata.

¹⁶ Mint írja: „Dávidot az juh akolból királyságra emelte Isten. Somlyai Bátorit az mi nemzetünk közül lengyel királyságra 1576 esztendőbe, kivel Muszkvának országát meg verette 1581.” BORNEMISZA (2000: Ccccxliij).

Eckhardt kiváló megfigyelése: „Huszonhét évvel később, mikor Júliát ostromolja, szemléletes képpé szélesül a gyerekkorban tanult idézet: »A piros márványkő, kit ver gyakor esső, csepegéstől lyukadhat [...].«”¹⁷

Bornemisza tanár úr ironikus „víg elméje” engedhette meg a gyermek Balassinak a címlap némi sajátos módosítását:

Eckhardt szerint: „Talán még a gyermek Bálint rajzolta át a címlap komoly »COMMENTARIORUM« szavában az egyik O betűt csörgőssipkás bolondra, a másikat számárfejre [...]”¹⁸

Miért éppen bolond és számár? Mert összetartoznak. A bolond a bölcsesség ellentéte, a balgatagság. A számár lényegében ugyanaz, máig használt jelentésben maga a tudatlanság, a butaság. A bolond és a számár együtt: maga a *stultus mundanus* – az ostoba világ.

A tudós irodalomtörténész véleményét a bizonyossággal határos módon megerősíti Petneki Áron a tudatlanság képeiről szóló kiváló és alapos tanulmánya.¹⁹

Mégis eltöprengenék a következőkön. Mélyen igaz, hogy a kutatók említette ábrázolások szerint a bolond a fent megnevezett negatív konnotációkban létezik, abban azonban nem vagyok bizonyos, hogy ezeket a 10 éves Balassi ismerte. Viszont a hús-vér bolondról, az udvari bolondról, a tréfamesterről, a 'víg' jelentés megszemélyesítőjéről valószínűleg hallhatott.²⁰ Noha nyelvtörténetileg helytelen bohócot írni (az a

¹⁷ ECKHARDT (2004: 14).

¹⁸ ECKHARDT (2004: 15).

¹⁹ PETNEKI (2022: 52–62).

²⁰ Nincs itt a helye a mulattató bolond magyarországi történetét vázolni, de tény, hogy Zsigmond királynak, Mátyás királynak, II. Ulászlónak, Apafi Mihálynak stb. is volt udvari bolondja, akárcsak a kiváló humanista főpapnak, Radéczy Istvánnak, a Magyar Kamara elnökének, 1572-től egri püspöknek, 1573-tól királyi helytartónak, az itáliai mintára létrehozott humanista költői társaság, az ún. Radéczy-kör vezetőjének is. Sőt,

nyelvújítással keletkezett a bolyó → bohóból), ma így neveznénk az első képen lévő figurát.

Én a **víg** (csörgősipkás bolond, egyben a legfőbb jó) és nagyon **nem víg** (ördög, a legfőbb rossz) ellentétét vélem felfedezni: a víg korabeli első jelentését és a Bornemisza verse által használtat. És semmi talán, ez a gyermek keze műve.

A víg/szomorú mentalitás teszi lehetővé azt is, hogy ilyen bejegyzések kerüljenek (nem Balassi kézírásával) a könyvbe: *Hic tibi perpetuo pignus amoris erat*, azaz: „Itt volt az örök szeretet/szerelem záloga számodra.” Ez nem vallásos szöveg. Őse talán Ovidius, a *pignus amoris terminus*²¹ bizonyosan az ő révén lett humanista közhely (pl. Janus Pannoniusnál²² stb.).

Röviden: a Volaterranus-kötet firkái a korban egészen kivételes tanár és a korban egészen kivételes tanítvány, a majdani költő előképét rajzolják meg. Bornemisza Péter és Balassi Bálint szellemi-lelki kapcsolatról még hosszan lehetne értekezni, elmélyedni például a *Füves kertecske* szerzőségének bonyolult kérdésében,²³ ám ehelyett, itt és most, egy 80 éves mester tiszteletére írt kötetben, inkább pár szubjektív sort írnék:

Mester! Te lehettél Bornemisza (24 éves voltál, én 17, amikor latinra tanítottál), ám én, sajnos, nem vagyok Balassi. De ettől még vígak vagyunk! Vígak és vénék.

Radéczy még a nemességet is kijárta udvari bolondjának! Egyesek még a 19. században is tartottak udvari bolondot, Szigligeti Ede írja, hogy gyermekkorában még látta a nagyváradi prépost udvari bohócát. És amit a gyermek Balassinak igen nagy valószínűséggel ismernie kellett: a már Zsigmond császár és király udvarában népszerű kártya. Szinte bármelyik válfajában ott a bohóc, a *Jolly Joker*. Az ősböhóc Markalf alakja is igen népszerű volt, már jóval az 1577-es kolozsvári, magyar nyelvű nyomtatott kiadás előtt.

²¹ Ov. *Ars am.* 2, 247–248: *Laeta erit, et causam tibi se sciet esse pericli; Hoc dominae certi pignus amoris erit.*

²² 294. AD LUDOVICUM CYPRIUM, DE HYMNO: *Nos tibi versiculos, Ludovice, dicavimus istos, / O decus, et saeculi, gloria magna, tui! / Hos ego de sacro converti nuper Homero, / Qui tibi mansuri pignus amoris erunt.* V. KOVÁCS (1987: 154).

²³ KŐSZEGHY (2006: 18–36).

Szőrényi és Kőszeghy, in: J. COMENIUS, *Orbis pictus*, Lőcse, 1685.

Források

- BORNEMISZA 2000 BORNEMISZA P., *Prédikációk egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett Evangéliumból*, Bibliotheca Hungarica Antiqua 33, Detrekő – Rárbok, 1584, Budapest, 2000.
- Cantus 1674 *Cantus Catholici*, Kassa, 1674 – EOK R 244 – RMK I. 1159; https://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangelikusMuzealisKonyvek_EOK_R_0244/?pg=329&layout=s
- IVÁNYI-HAUSNER-KLANICZAY-KOVÁCS
IVÁNYI E. (ford.) – HAUSNER G. – KLANICZAY T. – KOVÁCS S. I. (szerk.), *Esterházy Pál: Mars Hungaricus*, Budapest, 1989.
- KŐSZEGHY 2004 KŐSZEGHY P. (szerk.), *Balassi Bálint: Összes művei*, Budapest, 2004.
- KŐSZEGHY 2006 KŐSZEGHY P. (szerk.), *Balassi Bálint: Beteg lelkeknek való füves kertecske*, Bibliotheca Hungarica Antiqua 39, Budapest, 2006.
- V. KOVÁCS 1987 V. KOVÁCS S. (szerk.), *Janus Pannonius összes munkái: Jani Pannonii opera omnia*, Budapest, 1987².
- V. WINDISCH 1980 V. WINDISCH É. (szerk.), *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Budapest, 1980, 397–1242.
- VOLATERRANUS 1530 R. VOLATERRANUS, *Commentariorum urbanorum octo et triginta libri*, Basilea, 1530.

Felhasznált irodalom

- ECKHARDT 1943 ECKHARDT S., *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Budapest, 1943.
- ECKHARDT 2004 ECKHARDT S., *Balassi Bálint*, Budapest, 2004.
- JAKAB-BÖLCSKEI 2000 JAKAB L. – BÖLCSKEI A., *Balassi-szótár*, KLTE Számítógépes nyelvtörténeti adattár 8, Debrecen, 2000.
- KŐSZEGHY 2006 KŐSZEGHY P., *Balassi Bálint Füves kertecskéjéről: Utószó*, in: Balassi Bálint: Beteg lelkeknek való füves kertecskéjéről, Budapest, 2006, 18–36.

- PETNEKI 2022 PETNEKI Á., „Okkal festünk tehát neki számárfület”: A tudatlanság és ostobaság képei, *Pannonhalmi Szemle* (2022/2), 52–62.
- SCHULEK 1939 SCHULEK T., *Bornemisza Péter 1535–1584: A XVI. századi magyar művelődés és lelkiség történetéből*, A Keresztyén Igazság Könyvtára, Sopron – Budapest – Győr, 1939.

Balassi scribbles

The paper corrects the reading of the entry scribbled by Bálint Balassi in a book owned by Péter Bornemisza (Volaterranus Rafael, Commentariorum urbanorum octo et triginta libri, Basileae 1530) and explores the significance of the revised text in the context of the relationship between Péter Bornemisza and Bálint Balassi. Additionally, it examines some of the other entries in the volume and investigates the contemporary meaning of the adjective 'víg' in light of the new reading.

Keywords: Bálint Balassi, Péter Bornemisza, Raffael Volaterranus